पशु कल्याण निर्देशिका,

२०७३

नेपाल सरकार

पशुपन्छी विकास मन्त्रालय

(नेपाल सरकार, माननीय राज्यमन्त्रीस्तरको मिति २०७३।१२।२४ को निर्णयबाट स्वीकृत)

पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३

प्रस्तावना

पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहारमा रोकावट गरी पशुको उचित व्यवस्थापन, विकास र गुणस्तर कायम गर्दै पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ को मर्म र भावना अनुरुप पशु कल्याण सुनिश्चित गर्न वाञ्छनीय भएकोले पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा नियमावली, २०५६ को नियम २२क ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी पशुपन्छी विकास मन्त्रालयले यो निर्देशिका जारी गरेको छ ।

परिच्छेद १ः प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भः

(१) यस निर्देशिकाको नाम "पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३" रहेको छ ।

(२) यो निर्देशिका दफा २ वमोजिमको क्षेत्रमा तत्काल लागु हुनेछ ।

२. निर्देशिका लागु हुने क्षेत्रः

व्यवसायिक वा व्यापारिक उद्देश्यले सञ्चालित कृषि, उद्योग तथा अन्य व्यवसायको क्षेत्रमा भारी बोक्ने, भार तान्ने र यातायात लगायतका विविध क्षेत्रमा पशुले बोक्नु पर्ने भार, काम गर्ने समय तथा पशुको न्यूनतम आवश्यकता (आहार, वासस्थान, सुरक्षा, स्वास्थ्य र सामान्य जीवनयापन) समेतको मापदण्ड कार्यान्वयन गर्दै पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहारमा रोकावट र पशु कल्याण सुनिश्चित गर्ने गरी यस निर्देशिकाको क्षेत्राधिकार कायम गरिएको छ ।

३. परिभाषाः

विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा,

(क) "ऐन" भन्नाले पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ सम्झनु पर्दछ ।

(ख) "नियमावली" भन्नाले पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा नियमावली, २०५६ सम्झनु पर्दछ ।

(ग) "निर्देशिका" भन्नाले पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३ सम्झनु पर्दछ ।

(घ) "मन्त्रालय" भन्नाले पशुपन्छी विकास मन्त्रालय सम्झनु पर्दछ ।

(ङ) "विभाग" भन्नाले पशु सेवा विभाग सम्झनु पर्दछ ।

(च) "स्थानीय तह" भन्नाले स्थानीय सरकारको भूमिकामा रहेका गाउँपालिका, नगरपालिका, उपमहानगरपालिका र महानगरपालिका सम्झनु पर्दछ ।

(छ) "पशु सेवाका अधिकार प्राप्त निकाय" भन्नाले नेपाल सरकारको पशु सेवा विभाग सम्झनु पर्दछ र सो शब्दले सो विभागले अधिकार प्रत्यायोजन गरेका मातहतका अधिकार प्राप्त अन्य निकाय समेत सम्झनु पर्दछ ।

(ज) "भेटनरी निरीक्षक" भन्नाले ऐनको दफा २५ बमोजिमका भेटनरी निरीक्षक सम्झनु पर्दछ ।

(झ) "पशुधनी" भन्नाले पशुको स्वामित्व भएको प्राकृतिक वा कानूनी व्यक्ति सम्झनु पर्दछ र सो शब्दले त्यस्तो व्यक्ति वा संस्थाद्वारा पशुको हेरचाह वा व्यवस्थापन गर्न खटाएको अन्य व्यक्तिलाई समेत जनाउँदछ ।

(ञ) "भारवाहक पशु" भन्नाले व्यवसायिक वा व्यापारिक उद्देश्यले सञ्चालित कृषि, उद्योग लगायतका विविध क्षेत्रमा भारवहन, भार तान्ने कार्य वा श्रमशक्ति लगाएर गरिने जुनसुकै कार्यमा संलग्न सबै उमेर र लिङ्गका अश्व प्रजाती (घोडा, गधा, खच्चड), गोरु, राँगा–भैंसी, चौंरी, याक, भेंडा, बाख्रा, च्यांग्रा, हात्ती तथा तिनका वर्णशङ्कर समेतलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ट) "पशु कल्याण" भन्नाले पशुको शारीरिक वा मानसिक भलाइ हुने निर्देशिकाको दफा ४ बमोजिमका कार्यहरु सम्झनु पर्दछ ।

(ठ) "निर्दयी व्यवहार" भन्नाले पशुलाई नियतबस वा लापरवाहीपूर्वक निर्देशिकाको दफा १५ बमोजिम गरिएका कार्यहरु सम्झनु पर्दछ ।

(ड) "भारवहन सामग्री" भन्नाले हल्टर, लगाम, गद्दा, पट्टा, पेटी, काठि, हौदा, जुवा, करपच्छ, लोकाल लगायत सोसँग सम्वद्ध सामग्री वा अन्य उपकरण सम्झनु पर्दछ ।

(ढ) "तोकिएको वा तोकिए बमोजिम" भन्नाले यस निर्देशिकाको अधिनमा रही मन्त्रालयले तोकेका अन्य कार्यहरु सम्झनु पर्दछ ।

(ण) "दर्तावाल पशु चिकित्सक" भन्नाले नेपाल पशु चिकित्सा परिषदको दर्ता किताबमा नाम दर्ता भएका पशु चिकित्सक सम्झनु पर्दछ ।

परिच्छेद २: पशु कल्याण सम्बन्धि व्यवस्था

४. पशु कल्याणका आधारभूत पक्षः

पशु कल्याण सुनिश्चित गर्न पशुलाई देहाय बमोजिमका आधारभूत पक्ष सुनिश्चित हुने गरी सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

(१) भोक, प्यास र कुपोषण हुन नदिने,

(२) डर, त्रास र तनाव हुन नदिने,

(३) भौतिक तथा शित, तापजन्य असुविधाबाट सुरक्षित गर्ने,

(४) पिडा, घाउचोट र रोगव्याधिबाट सुरक्षित राख्ने,

(५) सामान्य व्यवहार अभिव्यक्त गरी बाँच्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्ने ।

५. पशुलाई देहाय बमोजिम काममा लगाउन सकिनेः

(१) निर्देशिका बमोजिम पशु कल्याण सुनिश्चित हुने र निर्दयी व्यवहार नहुने गरी पशुलाई भारवहन, भार तान्ने वा श्रमजन्य लगायतका विविध काममा लगाउन सकिनेछ ।

(२) पशुलाई काममा लगाउँदा देहाय बमोजिमका सावधानी अपनाउनु पर्नेछः

(क) पशुको उमेर, आहार, विकासको चरण, शारीरिक तन्दुरुस्ति, स्वास्थ्य स्थिति र सक्षमताका आधारमा काममा लगाउनु पर्नेछ ।

(ख) विभिन्न प्रजातीका पशुलाई काममा लगाउन सकिने न्यूनतम उमेर अनुसूची १ बमोजिम हुनेछ ।

(ग) काममा लगाउने पशु स्वस्थ हुनु पर्दछ । धेरै दुब्लो र धेरै मोटो पशुलाई काममा लगाउन हुँदैन । कुनै पशु कुनै काम गर्न सक्षम भए वा नभएको शारीरिक अवस्था यकिन गर्न निर्देशिकाको अनुसूची २ बमोजिमको शारीरिक अवस्था मापन (Body condition scoring) मापदण्डको प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

(घ) लङ्गडोपन, गहिरो वा ठुलो घाउ, काठि वा अन्य सामग्री प्रयोग गरेको ठाउँमा घाउ, अन्धोपन, रोगी (पेट ढाडिएको, खोकी, अरुची, छेरौटी वा सिंगान बगेको), सिताङ्ग भएको, ज्वरो आएको वा रोगका अन्य लक्षण देखाएको वा जलवियोजन भएको पशुलाई काममा लगाउनु हुंदैन ।

(ङ) गर्भवती पशुलाई उसको गर्भावस्थाको तेस्रो तथा अन्तिम चरण देखि सुत्केरी भए पश्चात समेत सोही अनुसारको समयावधि सम्म काममा लगाउनु हुँदैन ।

(च) आमाको दूधमात्र खाउन्जेलसम्म नवजातलाई उसको आमाबाट छुट्याउनु हुँदैन ।

(छ) फरक फरक शारीरिक अवस्था भएका भिन्न प्रजातिका पशुलाई एकैसाथ एकै तवरले काममा लगाउनु हुँदैन ।

(३) पशुको साथमा रहेका पशुधनीसँग काममा लगाइएका पशुको जात तथा संख्या, पशुधनीको नाम ठेगाना र पशु प्रयोग गर्नेको नाम ठेगाना उल्लेखित विवरण भएको कागजात हुनु पर्नेछ ।

६. भारवहन सामग्रीको व्यवस्था

(१) पशुधनीले पशुलाई काममा लगाउनु अघि र काम सकिएपछि नियमित रुपमा पशुको नाल, खुट्टा, काँध, जोर्नी, पिठ्यूँ लगायतका सबै भागको नियमित रुपमा निरीक्षण गरी चोटपटक लागेको भए उचित औषधोपचार गर्नु पर्नेछ ।

(२) पशुमा भारवहन सामग्रीको प्रयोग गर्दा देहाय बमोजिमको सावधानी अपनाउनु पर्नेछः

(क) पशुको शरीरमा टम्म मिलेको हुनु पर्दछ ।

(ख) तिखो, धारिलो वा चुच्चो परेको हुनु हुँदैन ।

(ग) पशुलाई भारवहन सामग्री लगाउँदा चोटपटक र घाउ गराउने, श्वास प्रश्वास, रक्त सञ्चार वा शरीर सञ्चालनमा बाधा पुरयाउने खालको हुनु हुँदैन ।

(घ) भारीको बोझ पशुको शरीरको कुनै एक विन्दुमा मात्र नपारी समान रुपमा पर्ने गरी ध्यानपूर्वक मिलाएर बाँधिएको हुनु पर्नेछ ।

(ङ) काम सकिएपछि भारवहन सामग्रीलाई पशुको शरीरबाट उतारेर राम्रोसँग निरीक्षण गरी टुटफुट वा बिग्रिएको भए आवश्यकता अनुसार मर्मत सम्भार गर्नु पर्नेछ ।

(३) गाडा, बग्गी वा टाँङ्गाका चक्काहरु एकैनासको हुनुपर्नेछ ।

(४) घोडाको नाल लगाउने, निकाल्ने र खुर काट्ने कार्य पशु चिकित्सक वा सम्बन्धित विषयमा तालिम प्राप्त व्यक्तिले मात्र गर्नु पर्नेछ ।

७. काम गराउने उपयुक्त मौसम र समय

(१) देहायको अवस्थामा पशुलाई काममा लगाउनु हुँदैनः

(क) प्रचण्ड गर्मी, चर्को घाम, अविरल वर्षा, आँधिबेहरी, असिना, हिमपात तथा वज्रपात जस्ता प्राकृतिक विपद् भैरहेको प्रतिकूल मौसम रहेको अवस्थामा,

(ख) अँध्यारो वा पशुको ज्यानै जान सक्ने उच्च जोखिम हुने अप्ठ्यारो कार्यस्थल तथा प्रतिकूल समयमा,

(ग) दिनमा अधिकतम ८ घण्टा भन्दा बढी समय काममा लगाउनु हुँदैन।

(२) पशुलाई हप्तामा कम्तिमा एक दिन आराम गर्न दिनु पर्नेछ ।

८. कार्यबोझ सम्बन्धी व्यवस्था

(१) कार्यबोझ सम्बन्धी व्यवस्था देहाय बमोजिम हुनुपर्नेछ,

(क) पशुको शारीरिक तौलको ४० प्रतिशत भन्दा अधिक भार बोकाउन पाइने छैन ।

(ख) भरखर काममा लगाइएको, बुढो र गर्भवती पशुलाई उनीहरुको अवस्था अनुसार कार्यबोझ कम गर्नु पर्नेछ ।

(ग) ज्यादै गर्मी, ठण्डी वा प्रतिकुल मौसम र धपेडी परेको अवस्थामा कार्यबोझ घटाउनु पर्नेछ ।

(घ) पशुले भारी बोकेर लरखराउने वा भार बोक्न वा काम गर्न नसकेको असामान्य लक्षण देखाएमा तुरुन्तै काम गराउन रोक्नु पर्नेछ । सो पशु ठिक भए पश्चात पुनः काममा लगाउँदा साबिकको भन्दा कार्यबोझ कम गर्नु पर्नेछ ।

९. आश्रय सम्बन्धी व्यवस्था देहाय बमोजिम हुनुपर्नेछः

(१) पशुलाई राखिने गोठ, खोर वा अन्य स्थान सम्म परेको, सफा, सुक्खा, प्रकाश छिर्ने र भेन्टिलेसनयुक्त हुनु पर्नेछ ।

(२) पशुलाई उठ्न, बस्न र घुम्न पुग्ने गरी बाँध्ने वा राख्ने ठाउँको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) सामान्यतया भाले र पोथी पशुलाई नजिकै वा एकैसाथ राख्नु हुँदैन ।

(४) पशुलाई धेरै गर्मी (हिट स्ट्रेस) र धेरै जाडोबाट सुरक्षा गर्न देहाय बमोजिमको व्यवस्था गर्नु पर्नेछः

(क) गर्मी मौसममा पशुमा छिटोछिटो सास फेर्ने, सास फेर्न कठिन हुने, नाकको पोरा फुल्ने, टाउको हल्लाइरहने जस्ता हिट स्ट्रेसका लक्षण देखिएमा सोबाट बचावट गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नु पर्नेछ,

(ख) जाडो मौसममा पशुलाई कठ्यांग्रिनबाट जोगाउन वासस्थानको बारबन्देज गर्ने, थप सोत्तर हाल्ने, कम्बल वा कपडा ओढाउने र न्यानो पार्ने लगायतका अन्य उपयुक्त व्यवस्था गर्नु पर्नेछ,

(ग) गोठ न्यानो पार्दा पशुको स्वास्थ्यमा क्षति नहुने गरी गोठमा हावाको गुणस्तर (भेन्टिलेसन) को उचित व्यवस्थापन गर्नु पर्नेछ ।

१०. दानापानीको सम्बन्धमा देहाय बमोजिम व्यवस्था हुनुपर्नेछः

(१) पशुलाई आवश्यकता अनुसार चरन र घाँस परालका अतिरिक्त पर्याप्त मात्रामा सन्तुलित आहारा उपलब्ध गराउनु पर्न्नेछ । पशुलाई थप दिनुपर्ने सन्तुलित दानाको परिमाण अनुसूची १ बमोजिमको मापदण्डको आधारमा निर्धारण गर्न सकिनेछ ।

(२) पशुधनीले पशु आहार कमी हुन सक्ने सम्भावित समय तथा स्थानमा अवस्था हेरी पर्याप्त आहारा सञ्चय गरेर राख्ने वा आपूर्तिको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) भारवाहक पशुलाई काममा लगाउँदा हरेक ३ घण्टामा काम रोकी दानापानी तथा घाँसपात उपलब्ध गराउने र केही समयसम्म आराम गराउनु पर्नेछ ।

(४) पशुलाई विश्रामका बखत समेत पर्याप्त दाना तथा पानीको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

११. बाँध्ने वा थुन्ने सम्बन्धमा देहाय बमोजिम ब्यवस्था हुनुपर्नेछः

(१) पशुलाई नियन्त्रण गर्न प्रयोग गरिने दाम्लो, डोरी वा पट्टी जस्ता सामग्रीहरु घाउ चोट नलाग्ने र पिडा नहुने गरी तयार गरिएको हुनु पर्नेछ ।

(२) पशुलाई नियन्त्रण गर्न प्रयोग गरिएका सामग्रीले घाउ चोट नपुराओस् भन्नका लागि पशुधनीले निरन्तर हेरचाह गर्नु पर्नेछ ।

(३) गर्भवती वा सुत्केरी पशुलाई सुरक्षित तवरले नियन्त्रण गर्नु पर्नेछ ।

१२. स्वास्थ्योपचार र अन्य ब्यवस्था देहाय बमोजिम हुनुपर्नेछः

(१) पशुले सामान्य भन्दा फरक व्यवहार देखाएमा पशुधनीले तत्काल नजिकको दर्तावाल पशु चिकित्सक वा अन्य आधिकारिक व्यक्ति वा निकायमा सम्पर्क गरी प्राप्त निर्देशन बमोजिम गर्नु पर्नेछ ।

(२) दर्तावाल पशु चिकित्सक वा आधिकारिक व्यक्तिको परामर्शमा पशुलाई आवश्यकता अनुसार परजीवी विरुद्धको औषधि, खोप र औषधोपचार गर्नु पर्नेछ र यसरी गरिएको कार्यको अभिलेख राख्नु पर्नेछ ।

(३) उपचारको क्रममा रहेको पशुलाई दर्तावाल पशु चिकित्सक वा आधिकारिक व्यक्तिको परामर्श लिएर मात्र पुनः काममा लगाउन सकिनेछ ।

(४) रोगव्याधि सर्न सक्ने जोखिमलाई मध्यनजर गर्दै रोगको स्रोत र रोग फैलिने मार्गमा नै रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्न पशु धनीले जैविक सुरक्षाका उपायहरु अवलम्बन गर्नु पर्नेछ ।

(५) पशुको साथमा हुने पशुधनीसँग पशुको आकस्मिक उपचारको लागि अनुसूची ३ बमोजिमका प्राथमिक उपचार सामग्री हुनु पर्नेछ ।

१३. संक्रामक रोग व्यवस्थापन सम्बन्धमा देहाय बमोजिम ब्यवस्था हुनुपर्नेछः

(१) पशुधनीले कुनै पशुमा संक्रामक वा अन्य रोगको शङ्का लागेमा त्यस्ता पशुलाई बथानबाट अलग्गै राखी नजिकको पशु सेवासँग सम्बन्धित निकायमा तत्काल सूचना गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अलग्गै राखिएका पशुलाई दर्तावाल पशु चिकित्सक वा अधिकार प्राप्त व्यक्तिले नमूना सङ्कलन गरी प्रयोगशाला परीक्षणको लागि पठाउने र रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रणको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) संक्रामक रोगको रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा दर्तावाल पशु चिकित्सक वा अधिकार प्राप्त व्यक्तिले दिएको निर्देशन बमोजिम गर्नु पशुधनीको कर्तव्य हुनेछ ।

१४. निवृत्त पशु व्यवस्थापनः

पशुधनीले कामबाट निवृत्त भएका वा वृद्धावस्थामा पुगेका पशुको आवश्यक हेरचाह तथा व्यवस्थापन गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद ३ः पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहार

१५. पशुप्रति निर्दयी व्यवहार भएको ठहरिनेः

(१) सामान्यतया व्यवसायिक रुपमा पशुपालन गर्दा वा भारवहन वा श्रमजन्य लगायतका अन्य काममा पशुको प्रयोग गर्दा देहाय बमोजिमका कार्य गरे, गराएमा पशुप्रति निर्दयी व्यवहार भएको मानिनेछः

(क) पशुलाई कोर्रा, चक्कु, बन्चरो, पासो, विद्युतीय करेन्ट, खुर्सानीको धुलो लगायतका वस्तुको प्रयोग गरी पिडा दिने,

(ख) पशुलाई घाउ चोट वा पिडा हुने गरी फाल्सन लगाउने (हब्लिङ्ग), नाक, पुच्छर, खुट्टा बाँध्ने वा झुण्डाउने,

(ग) पुच्छर बटार्ने वा भाँच्ने, अङ्गभङ्ग गर्ने,

(घ) नवजात पशुलाई मार्ने नियतले सुकेनास गराउने, भोकै राख्ने, अजिर्ण बनाउने वा फाल्ने लगायतका अन्य कार्य गर्ने,

(ङ) पशुलाई घाउ चोट लाग्ने वा पिडा हुने गरी हिर्काउने,

(च) विरामी वा घाइते पशुको उपचार नगर्ने,

(छ) पशु सेवा विभागले सिफारिस गरेको कार्यविधि विपरित बन्ध्याकरण गर्ने,

(झ) छाडा छाड्ने ।

(२) मानिसले नियतबस वा लापरवाहीपूर्वक निर्देशिकाको दफा ४ बमोजिमको पशु कल्याण सम्बन्धी व्यवस्था उल्लङ्घन हुने गरी पशुप्रति जुनसुकै कार्य गरी, गराई प्रताडित गरेमा पशुप्रति निर्दयी व्यवहार भएको मानिनेछ ।

१६. निर्दयी व्यवहार भएको नमानिनेः

(१) देहायको अवस्थामा पशुप्रति निर्दयी व्यवहार भएको मानिने छैनः

(क) दर्तावाल पशु चिकित्सक वा अधिकार प्राप्त व्यक्तिले कानूनले तोके बमोजिम वा स्वीकृत कार्यविधि अनुसार सिङ काट्न, खसी पार्न, खुर काट्न, स्वास्थ्य परीक्षण, शल्य चिकित्सा वा स्वास्थोपचार वा अन्य कार्यहरु गर्न ।

(ख) उपचार नहुने रोग लागेको वा अन्य कारणले अङ्गभङ्ग भई पिडाग्रस्त अवस्थामा रहेको पशुलाई त्यस्तो पिडाबाट मुक्त गर्न आवश्यक देखिएमा, पशु स्वास्थ्य, जनस्वास्थ्य संरक्षण र जनसुरक्षाको कारण वा अन्य कारणले पशुलाई नपक्री नहुने भएमा र उपचार नहुने रेबिज जस्ता रोग लागेर वध गर्नैपर्ने अवस्था भएको भन्ने ठहर गरेमा दर्तावाल पशु चिकित्सकको सुपरिवेक्षणमा तोकिए बमोजिमको मानवीय तरीका अपनाएर पशुलाई नियन्त्रणमा लिन वा करुणा मृत्यु दिन प्रयोग गरिने क्रियाकलाप गर्न ।

परिच्छेद ४ः पशु कल्याण सम्बन्धी जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व

१७. जिम्मेवारी वहन गर्नु पर्नेः

पशु सेवाका आधिकारिक निकाय, पशुको प्रयोग गर्ने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सरकारी, गैरसरकारी वा निजी क्षेत्रका निकाय, स्थानीय तह, दर्तावाल पशु चिकित्सक, पशु सेवा प्रदायक, सम्बन्धित पशुधनी र पशुलाई व्यवसायमा प्रयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्था, अन्य सरोकारवाला व्यक्ति वा संघ संस्थाले पशु कल्याण सुनिश्चित गर्न र पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहारमा रोकावट गर्नको लागि निर्देशिकाको दफा १८, १९, २०, २१, २२ र २३ मा व्यवस्था गरिए बमोजिम आ-आफ्नो स्थानमा समान रुपमा जिम्मेवारी, जवाफदेहिता र उत्तरदायित्व वहन गर्नु पर्नेछ ।

१८. पशु सेवाका आधिकारिक निकायको जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुनेछः

(१) निर्देशिका लागु गर्न, अनुगमन गर्न र यस निर्देशिकालाई आवश्यकतानुसार अद्यावधिक गर्न मस्यौदा तर्जुमा गरी स्वीकृतिको लागि मन्त्रालय समक्ष पेश गर्ने ।

(२) निर्देशिकाको कार्यान्वयन गराउन सम्बन्धित सरोकारवालाहरुबीच जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने तथा सहजीकरण गर्ने ।

(३) पशु सेवालाई गुणस्तरीय बनाउन र निर्देशिका लागु गराउन अख्तियारप्राप्त व्यक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सहजीकरण गर्ने ।

(४) भेटनरी निरीक्षण गर्दा पशु कल्याण सम्बन्धी व्यवस्थाको पनि निरीक्षण गर्न र निजी क्षेत्रका दर्तावाल पशु चिकित्सकहरुलाई समेत निर्देशिका कार्यान्वयन गर्न, गराउन आवश्यकता अनुसार जिम्मेवारी प्रदान गरी अनुगमन गर्ने ।

(५) निर्देशिकाको कार्यन्व्यनका लागि सरोकारवाला सरकारी तथा गैरसरकारी निकाय वा व्यक्तिसँग समन्वय गर्ने ।

१९. अन्य निकायको जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुनेछः

(१) पशुको कल्याण सुनिश्चित गर्न र पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहारमा रोकावट गर्न पशु सेवाका आधिकारिक निकाय बाहेकका अन्य निकायले आफुलाई प्राप्त कानूनको प्रयोग गर्दा आ–आफ्नो क्षेत्रमा समान रुपमा जिम्मेवार हुने छन् ।

(२) शिक्षासम्बन्धी सरोकारवाला निकायहरुले पाठ्यक्रममा पशुको कल्याण सम्बन्धि विषयवस्तु संलग्न गर्न सक्ने छन् ।

२०. स्थानीय तहको जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुनेछः

(१) छाडा छाडिएका तथा मरेका पशुको व्यवस्थापन गर्ने, गराउने ।

(२) अन्य अधिकार प्राप्त निकाय र सरोकारवालाहरुसँगको सहकार्य वा संयोजकत्वमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम गर्ने, गराउने ।

२१. भेटनरी निरीक्षकको जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुनेछः

(१) नियमावलीको नियम १९ बमोजिम भेटनरी निरीक्षण गर्दा पशु कल्याणको सुनिश्चितता र पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहारमा रोकावट भए, नभएको सम्बन्धमा पशु कल्याण मापन सूचक (अनुसूची ४) फारमको प्रयोग गरी निरीक्षण गर्ने र सम्बन्धित पशु सेवाका आधिकारिक निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

(२) निर्देशिकाको कार्यान्वयन गर्न, गराउन सम्बन्धित सरोकारवालाहरुबीच जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने तथा सहजीकरण गर्ने ।

(३) पशु कल्याण सेवामा संलग्न मातहतका प्राविधिकहरुको सुपरीवेक्षण र निर्देशन गर्ने ।

(४) पशु सेवाका आधिकारिक निकाय, पशुधनी तथा पेशागत संघ संगठनसँग दोहोरो सूचना सञ्चारको माध्यमको कार्य गर्ने ।

(५) निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने र अनुगमन तथा पृष्ठपोषण गर्ने ।

(६) निजी क्षेत्रमा कार्यरत दर्तावाल पशु चिकित्सक तथा अन्य पशु सेवा प्रदायकहरुले समेत अनुसूची ४ बमोजिम पशु कल्याण मापन सूचकको प्रयोग गरी पशु सेवाका आधिकारिक निकायमा प्रतिवेदन बुझाउनु पर्नेछ ।

२२. गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाको जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुनेछः

(१) दर्तावाल पशु चिकित्सक र पशु सेवाका आधिकारिक निकायको समन्वयमा पशुप्रति गरिने निर्दयी व्यवहार हुन नदिने र पशुको कल्याणको बारेमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

(२) पशुपालन तथा पशु कल्याणको क्षेत्रमा सरोकारवालाको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सघाउने ।

२३. पशुधनी र प्रयोगकर्ताको जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुनेछः

(१) दफा ४ बमोजिमका पशु कल्याण सम्बन्धी व्यवस्थाको सुनिश्चित गर्ने ।

(२) दफा १५ बमोजिमका पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहारको रोकावट गर्ने ।

(३) आफुले पालेको पशुलाई सम्बन्धित स्थानीय तहमा दर्ता गर्ने ।

(४) पशु सेवाका आधिकारिक निकायले तोके बमोजिमका पशु कल्याण सम्बन्धी अन्य कार्य गर्ने ।

(५) मरेको पशुको सिनो सुरक्षित तवरले व्यस्थापन गर्ने ।

(६) रोग सर्भिलेन्स तथा नियन्त्रण गर्न सघाउने ।

(७) आफ्ना पशुलाई लाग्ने सामान्य रोगव्याधिको लक्षण र रोकथामको बारेमा आवश्यक जानकारी लिने ।

(८) पशु कल्याणसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्न संयोजन तथा सहयोग गर्ने ।

परिच्छेद ५: विविध

२४. पशु कल्याण मापन सूचकः

(१) पशु कल्याण सुनिश्चित भए, नभएको देहाय बमोजिम मापन गर्न सकिनेछः

(क) जिल्ला पशु सेवा कार्यालयले भेटनरी निरीक्षक, निजी क्षेत्रका दर्तावाल पशु चिकित्सक वा अन्य पशु सेवा प्रदायकहरुबाट सङ्कलन गरेको पशु कल्याण मापन सूचकका आधारमा हरेक वर्ष तयार गर्ने पशु कल्याण निरीक्षणको प्रगति प्रतिवेदन ।

(ख) पशु सेवा विभागले गर्ने पशु कल्याण सूचकहरुको नतिजाको वार्षिक तुलनात्मक अध्ययन ।

२५. निर्देशिका पालना गर्नु पर्नेः

पशुलाई काममा लगाउँदा निर्देशिका विपरित हुने गरी पशु कल्याण सम्बन्धी व्यवस्थाको उल्लङ्घन गर्न र पशुप्रति निर्दयी व्यवहार गर्न पाइने छैन ।

२६. प्राविधिक प्रकृया तोक्न सक्नेः

निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विभागले मौजुदा ऐन तथा नियमसँग मेल खाने गरी पशु कल्याणको क्षेत्रमा अन्य आवश्यक प्राविधिक प्रक्रियाहरु निर्धारण गरी लागु गर्न र निर्देशिकाका अनुसूचीहरुमा आवश्यक हेरफेर तथा थपघट गर्न सक्ने छ ।

२७. प्रचलित कानून बमोजिम हुनेः

निर्देशिकामा लेखिएको कुरा यसै निर्देशिका बमोजिम र अन्य विषय प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ । निर्देशिकामा लेखिएका कुराहरु प्रचलित कानूनसँग बाझिएमा बाझिएको हदसम्म स्वतः खारेज हुनेछ ।

अनुसूची १: पशुलाई भारवाहक काममा लगाउन सकिने न्यूनतम उमेर र सन्तुलित आहार

(निर्देशिकाको दफा ५ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) र दफा १० को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)

भारवाहक पशु प्रजाति	न्यूनतम उमेर[१]	दैनिक आवश्यक दाना[२]
अश्व प्रजाति	३ वर्ष	४ के.जी.
गधा प्रजाति	३ वर्ष	२.५ के.जी.
गोरु, राँगा	२ वर्ष	३ के.जी.
भेंडा, च्यांग्रा, बाख्रा	१ वर्ष	१ के.जी.
याक, नाक, चौंरी	३ वर्ष	३ के.जी.
हात्ती प्रजाति	१३ वर्ष	४० के.जी.

१. "न्यूनतम उमेर" भन्नाले पशुले भारवहन कार्य सुरु गर्न सक्ने उमेरलाई बुझाउँदछ ।

२. "दैनिक आवश्यक दाना" भन्नाले भारवाहक पशुलाई चरन र घाँस परालका अतिरिक्त दैनिक दिनु पर्ने सन्तुलित दानाको परिमाणलाई बुझाउँदछ ।

अनुसूची २ः पशुको शारीरिक अवस्था मापन (Body condition scoring) मापदण्ड

(निर्देशिकाको दफा ५ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) सँग सम्बन्धित)

शारीरिक अवस्था	घाँटी र काँध	जुरो र मेरुदण्ड	करङ र पेट	ढाड र कम्मर	पिठ्यूँका हाड र फिला
१. दयनीय	घाँटी र काँध झ्वाट्ट हेर्दा जोडिएको देखिने । दुवै पाताका तिनकुने हाडको आकृति देखिने र छाम्न सकिने ।	जुरो चुच्चो परेको देखिने । मेरुदण्डका हाड सहजै देखिने र छाम्न सकिने ।	टाढैबाट करङ देखिने र सहजै छाम्न सकिने । पेट माथिपट्टि टाँस्सिएको ।	ढाडमा मेरुदण्डका हाडको ठाडो धार र तेर्सा चुच्चो परेको आकृति टाढैबाट देखिने ।	पिठ्यूँका हाड थोरै मांसपेशीले ढाकेको र छाम्न सकिने । पुच्छरको फेंदको तलपट्टि कोप्रो परेको ।
२. दुब्लो	घाँटी र कुम जोडिने स्थानमा थोरै मांसपेशीले हाड पुरिएको देखिने ।	हाडका चुच्चालाई थोरै मांसपेशीले ढाकेको, सहजै नदेखिने तर छाम्न सकिने ।	करङ नदेखिने तर छामेर सहजै भेट्टाउन सकिने ।		
	मेरुदण्डको दुवैपट्टि थोरै मांसपेशी, सामान्य दबाब दिएर छामेपछि मात्र हाड फेला पर्ने ।	फिलामा थोरै मासु भेटिने, पिठ्यूँका हाड सहजै छाम्न सकिने ।			
३. स्वस्थ	राम्रो मांसपेशी /बोसोको सामान्य तहले हाड पुरिएको, गोलाकार काँध र घाँटी बिस्तारै मिलेको देखिने ।	मेरुदण्डका हाडलाई मांसपेशीले राम्रोसँग ढाकेको, जुरो र ढाड बिस्तारै मिलेको ।	करङ पुरिएका, दबाब दिएर मात्र फेला पर्ने । दरिला मांसपेशीले पेट टम्म मिलेर फैलिएको ।	मेरुदण्डको दुवैपट्टि राम्रोसँग मांसपेशी विकास भएको र सामान्य दबाब दिंदा पनि हाड फेला पार्न नसकिने ।	फिलामा प्रशस्त मांसपेशी भेटिने, पिठ्यूँका हाड गोलो परेको देखिने र दबाब दिएर मात्र छाम्न सकिने ।
४. मोटो	बाक्लो घाँटी, मेरुदण्डको धार साह्रो, काँधको दुवैतर्फ समान रुपमा बोसोले भरिएको ।	जुरोमा बोसो भरिएर फैलिएको, दरिलो गरी थिचेपछि मात्र हाड फेला पर्ने ।	दरिलो गरी थिचेपछि मात्र तल्लो भागमा करङ फेला पर्ने । पेट बढेर शरीरबाट बाहिर आएको ।	दरिलो दबाब दिएर छामे मात्र मेरुदण्डका हाड फेला पर्ने । मेरुदण्डको सामान्य धार मात्र देखिने ।	गोलाकार फिला, दरिलो दबाब नदिएसम्म हाड फेला नपर्ने, सबै भागमा समान रुपमा बोसो भरिएको ।
५. धेरै मोटो	बोसो भरिएर धेरै बाक्लो घाँटी,	जुरोमा बोसो भरिएर	करङ छामेर नभेटिने, बोसोका	ढाड च्याप्टिएको, दरिलो दबाब	पिठ्यूँका हाड फेला नपर्ने,

	एकातर्फ ढल्किएको डल्लो जुरो, गोलो उठेको काँध ।	फैलिएको, दरो गरी छामेर पनि मेरुदण्डको हाड फेला पार्न नसकिने ।	अग्ला होचा बनोट देखिने । पेट झुण्डिएको देखिने ।	दिए पनि मेरुदण्ड नभेटिने, मेरुदण्डको धारमा गहिरो परेको ।	पुच्छरको फेंदमा दुवै तर्फ बोसोका लोती निस्किएको र ठाउँठाउँमा बोसो थुप्रिएको देखिने ।

अनुसूची ३ः पशुको प्राथमिक उपचार सामग्री

(निर्देशिकाको दफा १२ को उपदफा (५) सँग सम्बन्धित)

१. कपास

२. ब्याण्डेज

३. पोभिडिन आयोडिन

४. टिञ्चर बेन्जोइन

५. एन्टिसेप्टिक मलम

६. सिजर

७. ड्रेसिङ फोर्सेप्स

८. पोटासियम परम्यागनेट

अनुसूची ४ः पशु कल्याण मापन सूचक फाराम

(निर्देशिकाको दफा २१ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)

१. पशु धनीको विवरणः

(१) नामः

(२) ठेगाना (फोन, इमेल समेत):

२. पशुको विवरणः

(१) प्रजातिः (२) उमेर (वर्ष): (३) शारीरिक तौल (के.जी.):

(४) लिङ्ग (भाले, पोथी):

३. गर्भिणी पशुको अवस्था (हालको गर्भावस्था):

(१) प्रथम (२) दोश्रो (३) तेश्रो

४. शारीरिक अवस्था मापनः

(१) (२) (३) (४) (५)

५. खुरको अवस्थाः

(१) सामान्य (२) धेरै बढेको (३) फुटेको (४) असामान्य

६. घाउ भए/नभएको अवस्थाः

(१) भएको (२) नभएको

७. घाउको प्रकृतिः

(१) गहिरो (२) ठुलो (३) सानो

८. शारीरिक अवस्थाः

९. अस्वस्थकर अवस्थाः

१०. आवश्यक खोपः

(१) लगाएको (२) नलगाएको

११. पशुले बोकेको वा तानेको औसत वजनः

१२. दैनिक काम गर्ने समय (घण्टा)ः

१३. दानापानी दिने समय र दानाको परिमाणः

१४. के पशुले अहिले पनि काम गर्दै छन् ?   (१) छ   (२) छैन

१५. स्थलगत निरीक्षण अवलोकन गर्दा देखिएको अवस्थाः

(१) आश्रयस्थलः   (क) खुला   (ख) बन्द

(२) किलोमा बाँधिएको दूरी (मिटर)ः

(३) अन्य निर्दयी व्यवहार भए, गरेको देखिएको भएः

१६. निरीक्षण, अनुगमनकर्ताको विवरणः

नामः

ठेगानाः   हस्ताक्षर

मितिः